

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА: ПРАКТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.4 „РЕЛИГИЯ И ТЕОЛОГИЯ“
НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ: „ЛИТУРГИКА“

Делян Георгиев Тодев

УТРЕНЯТА ПРЕЗ ЧЕТИРИДЕСЕТНИЦАТА И СТРАСТНАТА
СЕДМИЦА В ЛИТУРГИЧНАТА ПРАКТИКА НА БЪЛГАРСКАТА
ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА.
РАЗВИТИЕ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПОСЛЕДОВАНИЕТО СПОРЕД
ТИПИКА

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователна и научна степен „доктор“

Научен ръководител:
доц. д-р презвитер Иван Иванов

София, 2021

Автор: Делян Георгиев Тодев

Заглавие: „Утренята през Четиридесетницата и Страстната седмица в литургичната практика на Българската православна църква. Развитие и утвърждаване на последованието според Типика“

Обемът на труда е 282 страници.

Бележките под черта са 989. Ползваните източници са 178: на кирилица 75, на латиница 8, на гръцки 3 и 29 електронни издания. Ползвани са 63 източника.

В работата са въведени диаграми на видовете утринно богослужение и 22 изображения на архивни ръкописи.

Авторът има 3 публикации по темата и една извън нея.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои в сградата на Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“ — на г. от в аулата на Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“, гр. София.

Настоящото изследване е скромен принос, който дава възможност на всеки да се запознае с литургичните специфики на утренята съгласно богослужебния устав и практиката на БПЦ–БП.

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪКРАЩЕНИЯ	4	
ПРЕДГОВОР	6	
УВОД	8	
ГЛАВА ПЪРВА		
ПРОИЗХОД И РАЗВИТИЕ НА ТИПИКА. ПОСЛЕДОВАНИЕТО НА УТРЕНЯТА. ЛИТУРГИЧЕН АНАЛИЗ НА ВИДОВЕТЕ УТРИННО БОГОСЛУЖЕНИЕ И ОСОБЕНОСТИТЕ МУ ИЗВЪН ТРИОДА И ПЕНТИКОСТАРА		11
I. Поява и развитие на църковнобогослужбения устав (Типик).....	11	
А) Палестински типик (Йерусалимски устав).....	11	
Б) Студийски типик.....	12	
В) Различия между Йерусалимския устав и Студийския типик.....	13	
Г) Типик на Великата Христова Църква (Азматичен – песенен).....	14	
Д) Типик на Българската православна църква.....	15	
II. Историческо развитие на утренията.....	16	
III. Всенощно бдение.....	18	
IV. Изводи.....	19	
ГЛАВА ВТОРА		
УТРЕНЯТА ПРЕЗ ВЕЛИКОПОСТНОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ. ОСОБЕНОСТИТЕ ПРЕЗ ЧЕТИРИДЕСЕТНИЦАТА И ВРЪЗКАТА СЪС СЪВРЕМЕННАТА БОГОСЛУЖЕБНА ПРАКТИКА НА БПЦ		21
I. Подготвителни седмици на Великия пост.....	21	
II. Света Четиридесетница.....	23	
III. Утренията в периода на св. Четиридесетница (Постен Триод) – седмици на светата Четиридесетница.....	23	
А) Празници и особености на утренията през I-та седмица на Великия пост.....	24	
Б) Празници и особености на утренията през II-та седмица на Великия пост.....	24	
В) Празници и особености на утренията през III-та седмица на Великия пост.....	24	
Г) Празници и особености на утренията през IV-та седмица на Великия пост.....	24	

Д)	Празници и особености на утренията през V-та седмица на Великия пост.....	25
Е)	Празници и особености на утренията през VI-та седмица на Великия пост.....	26
IV.	Празникът Благовещение през св. Четиридесетница.....	27
V.	Изводи.....	27

ГЛАВА ТРЕТА

УТРЕНИЯТА ПРЕЗ СТРАСТНАТА СЕДМИЦА. ЛИТУРГИЧЕН АНАЛИЗ И ОСОБЕНОСТИ СПОРЕД ТИПИЦИТЕ И СЪВРЕМЕННАТА БОГОСЛУЖЕБНА ПРАКТИКА НА БПЦ.....

I.	Последование на Жениха: Велики понеделник (неделя вечер).....	29
А)	Велики понеделник: сутрин.....	29
II.	Последование на Жениха: Велики вторник.....	29
А)	Велики вторник: сутрин.....	29
III.	Последование на Жениха: Велика сряда.....	29
А)	Велика сряда: сутрин.....	29
IV.	Велики четвъртък: сутрин	30
А)	Велики четвъртък: вечер – четене на дванадесетте Евангелия.....	30
V.	Велики петък: сутрин.....	31
А)	Велики петък: вечер – Опело Христово.....	31
VI.	Изводи.....	31

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....

ПРИНОСИ.....

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....

ПУБЛИКАЦИИ ИЗВЪН ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....

СЪКРАЩЕНИЯ

БПЦ – Българска православна църква.

ПсА – Атанасов, И. Страстната седмица и Пасхата пълно псалтикийно последование на ежедневното богослужение по чина на Великата Христова църква. София, 1941. СлБПЦ – Синодално издателство. Служебник. София, 1998.

ТипА - ΕΔΙΚΑΙ ΤΥΠΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΑΙ. ΚΙΡΙΑΚΟΔΡΟΜΙΟΝ ΚΑΙ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2021. ΑΘΗΝΑ, 2021.

ТипБПЦ – Типик или църковен устав на БПЦ. Синодално издателство. София, 1980.

ТипВ – ΒΙΟΛΑΚΗ, Γ. ΤΥΠΙΚΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΣΙΝ ΤΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ, 1888.

ТипЖек – Свѣтѣйшимъ Болгарскимъ Сѣнодомъ. Тѣпиконъ, сѣетъ оуставъ ѡдержаній послѣдованіе цѣрковнаго правила всегѡ лѣта, по чинѣ свѣтѣяа Православныа, Костѡныа Христѡвы цѣркве. Первымъ тисненіемъ. въ Великомъ градѣ Тернобѣ, 1890.

ТипЙер - Сѣтѣйшаго правѣтельствующаго сѣнода. Тѣпиконъ, сѣетъ нѣзъбращеніе чина цѣрковнаго, ѡже зовѣтъа оуставъ. Трѣтѣимъ тисненіемъ. въ Великомъ градѣ Москвѣ, 1896.

ТипК – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ, ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ. ΤΥΠΙΚΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ κατὰ τὸ ὄφος τῆς τοῦ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ, 1838.

ТипНей – Нейчевъ, свещ., И. Типиконъ, съдържащъ упътването за правилното извършване църковнитѣ обрѣди, прѣзь цѣлата година, по реда на Православната Църква. Стара Загора, 1909.

ТипНео – Κωνσταντινῆ πρωτοψάλτα. ΤΥΠΙΚὸν цѣрковный по чинѣ Христѡвы Великѡа цѣркве, пребращеніе къ славѡнскимъ цѣрковнымъ книгамъ Неофитомъ Іеромонахомъ Рылскимъ. Въ Κωνσταντινούπολι, 1853.

ТипНик – Българска Патриаршия, Свети Синод. Типик или Църковен устав, за извършване еднообразно и чинно обществено богослужение в енорийските храмове на Българската Православна Църква. София, 1959.

Тр – Издательский совет Русской Православной Церкви. ТРІОДЪ ПОСТНІАЪ Ч. 2. Москва, 2002.

*Посвещавам този труд на моите родители и семейство,
които ме въведоха в Православната вяра.
На духовните наставници в живота ми,
с дълбока синовна признателност!*

ПРЕДГОВОР

„Утрения“ (на гр. Ὀρθρος, на лат. Matutinum) е богослужебно последование, с което ни се открива началото на новия ден, който *„ден е Господ сътворил: да се зарадваме и да се развеселим в него“* (Пс. 117:24).

Утринната служба в своето историческо богослужебно развитие се появява след IV в. Като приемник на древнохристиянските събрания – Вечерите на любовта (на гр. Αγάπη), утренията става неотменно празненство на празника Тайнството на Тайнствата, светата Евхаристия. В състава на утренията през вековете влизат най-различни химнографски произведения, които имат за цел да възпяват Божествената Троица, честваните Божии угодници или да прославят празнуваното църковно събитие.

Като всяко едно богослужебно последование, така и утренията се ръководи от богослужебния устав – Типик. Именно тази книга е главният распоредител и поучител относно реда, начина и действието на богослужебните последования в годишния празничен цикъл. Уставът е особено значим и за най-важния период за православния християнин св. Велика Четиридесетница. Като основна причина за мястото на този период в богослужението, е празникът на празниците Възкресение Христово – Пасха, който всяка календарна година се чества на различна дата. Някои от празниците, попадащи в и извън периода на св. Четиридесетница, имат свои характерни особености за начина и реда на тяхното отслужване. Именно Типикът е наръчникът, който помага на свещенослужителя и на псалта да преминат всички „трудности“ на богослужението.

Изборът на темата на настоящото дисертационно съчинение е продиктуван от няколко фактора в моя живот, като по-значимите от тях са:

- възпитаването ми в Православната вяра от моето семейство и тяхната подкрепа през годините на моето физическо и духовно израстване са изначалният ориентир за моите търсения в богословската наука;
- по време на обучението ми в Пловдивската духовна семинария „Св. св. Кирил и Методий“ успях да видя и да разбера, че изучаването на богословието и богослужебните последования на Църквата са в обсега на моите изследователски интереси;
- още в началото на обучението ми в семинарията имах щастието да стана църковнослужител на БПЦ под духовното ръководство на Високопреосвещения Пловдивски митрополит Николай и Преосвещения Знеполски епископ Арсений. Тези именити български архиереи със своето отношение към служението също ме

подтикнаха към изучаването на особеностите на последованията в различните периоди на богослужебния годишен кръг.

В дисертационното съчинение представям литургични сведения от световноизвестни изследователи и от български такива, които разглеждат подробно историческата поява на утрента и св. Четиридесетница. Включеният в съчинението материал, е въз основа на указанията на Типика на Великата Христова Църква и на Българската православна църква.

Благодаря на Всеподателя Бога за всичките Му благодеяния към мене!

Изразявам сърдечна и синовна благодарност към духовните наставници в живота ми – Пловдивският митрополит Николай и Знеполският епископ Арсений за наставленията, които ми дават.

Благодаря на Главния секретар на Светия Синод – Мелнишкия епископ Герасим, за достъпа до архивните единици приложени в настоящата работа. Изказвам своята благодарност и на братството от Славянобългарския манастир „Св. вмчк Георги Зограф“ на Света гора – Атон, за насоките, които ми дадоха. Благодаря на и моето семейство за оказваната ми подкрепа през годините, и по-специално на моята майка, която винаги е вярвала в мен.

Изказвам благодарност на блаженопочиналия иподякон протопсалт Аргир Малчев и на протопсалт Георги Радев за насоките, които ми дадоха в написването на това дисертационно изследване, както и на псалтите д-р Андрей Касабов и Иван Аргиров за отделеното внимание. Благодарен съм на преподавателите от Богословския факултет към СУ „Св. Климент Охридски“ и най-вече на преподавателите от Катедра „Практическо Богословие“ за полезните съвети и консултации в оформянето на настоящия труд. Благодаря на архимандрит Авксентий за градивните съвети по време на моето следване като студент в ПУ „Преп. Паисий Хилендарски“, както и на колегите ми от Пловдивската духовна семинария и Православна духовна академия „Св. св. Кирил и Методий“ – гр. Пловдив.

Благодаря и на научния ми ръководител доц. д-р свещ. Иван Иванов за помощта при написването на тази дисертация.

„Добро е да славим Господа и да възпяваме Твоето име, Всевишний, да разгласяме сутрин Твоята милост, и Твоята истина – нощем“. (Пс. 91:1-3)

УВОД

Богослужението е едно от основните средства, чрез които християните се ползват, за да достигнат до вечния живот. Чрез него ние, като членове на Църквата, се приобщаваме и черпим духовни сили от Спасителя Господ Иисус Христос, като приемаме Тялото и Кръвта Христови (Мат. 26:26-28). Чрез светото Причастие ставаме участници в подготовката за бъдещия живот, както е казано: „*Око не е виждало, ухо не е чувало и човеку на ум не е идвало това, що Бог е приготвил за ония, които Го обичат*” (I Кор. 2:9). За да се опази това духовно наследство, е важно да има религиозно образование и най-вече съзнание, което да напътства и да бъде ориентир за православния християнин. Богослужението е „вратата” за онзи човек, който иска да опознае Православието, тъй като то придава облик на вярата и възплъщава древните традиции, които Църквата е опазила и развила през вековете. Чрез богослужението се преподава благодатта на Светия Дух, Който осенява всички, които прибъгват към Него. То е най-доброто нравоучително пособие, до което човек може да се докосне като проява на свободната си воля, защото по време на богослужение той участва с всички свои сетива (зрение, слух, вкус, обоняние) и чрез тях физически се докосва до древния дух, който носи и предава. По време на служба се пресъздават символично древни процесии (вход, литии и др.), чуват се духовни химни (тропари, величания), възпяващи Божествената Троица, Божията Майка – света Богородица, подвизите на светите Отци, просияли във вярата, и т.н. „*Който е от Бога, той слуша Божиите думи*” (Иоан 8: 47), а къде може по-добре да се чуе Божието слово, ако не в храма!

Известно е, че утренията като част от богослужението е предмет на изучаване от литургиката и по състав принадлежи към практическото богословие, което изучава богослужението. Утренията (на гр. ὄρθρος „разсъмване”, „първа дневна светлина”) е сред най-древните богослужебни последования в историята на Църквата. Произходът ѝ е свързан с юдейското богослужение в Йерусалимския храм и с по-късни синагогални утринни служби. Тя е едно от чинопоследованията с най-ранно възникване и най-богато съдържание по състава си.

В наши дни БПЦ вкусува от „плодовете” на комунистическия богоотстъпнически режим – време, което е вкоренило страх не само в живота на православния християнин, но и в живота на свещениците и епископата на родната ни Църква. Поради това много са проблемите, свързани с богослужението, породили се през този период. За съжаление, изостанало е също и издаването на богослужебни книги от страна на БПЦ.

Тези, които се печатат и се употребяват в съвременната клиросна практика у нас са предимно от Руската православна църква. В забравата е останала традицията да се пее на източно църковно пеене, което в наши дни се изучава основно в двете духовни семинарии Софийската – „Св. Йоан Рилски“ и Пловдивската – „Св. св. Кирил и Методий“, но това е крайно недостатъчно за опазването, развиването и разпространението му.

Обект на изследването

Поставеният обект на изследване е утринното богослужение през периода на св. Четиридесетница и Страстната седмица в литургичната практика на БПЦ–БП.

Предмет на изследването

Предметът на изследването е литургичният анализ, чрез който се сравняват указанията записани в Типика на Великата Христова Църква с тези от Типика на Българска православна църква – Българска патриаршия (БПЦ–БП), както и изданията на служебника от Светия Синод на БПЦ–БП.

Методи на изследването

Основните методи на изследване в това дисертационно съчинение за постигането на обективни научни хипотези и анализи са: сравнителен, литургичен, химнографски, историкокритичен и текстово-критичен.

Най-използваният метод в дисертацията е сравнителният литургичен анализ, подпомагащ устното дефиниране на приликите и разликите между практиката на Българската православна църква и нейната майка – Константинополската (Вселенската) патриаршия.

Тези методи са част от класическата методология на изследванията в областта на литургичното богословие.

Цел и задачи на изследването

Целта на настоящата работа е да се проследи, анализира и обобщи развитието на църковнобогослужебния устав (Типик) за периода на св. Четиридесетница и Страстна седмица, от изданието през 1853 г. до днес в богослужебната практика на БПЦ-БП.

Поставените задачи в изследването са:

1. Дефиниране на мястото на канона на св. Андрей Критски и акатиста към св. Богородица в утринното богослужение през V седмица на Великия пост, съгласно разглежданите типичи.

2. Съпоставяне мястото на възкресното утринно св. Евангелие в указанията на ТипА и останалите устави.

3. Сравняване броят на съставните части в утринното богослужение в използваните тук богослужебни устави.

4. Установяване наличие или отсъствие на отклонения в богослужебната практика при ТипК, ТипВ и ТипБПЦ.

Актуалност на изследването

Изборът на тема е свързан с това, че досега в научните среди на литургичното богословие в България не е правено подобно подробно научно изследване върху указанията на Типика за богослужебното последование на Утренята и нейното място в последованията на светата Четиридесетница и Страстната седмица.

За утринното богослужение в Българската православна църква има издадени трудове от няколко български и чуждестранни автори, като в настоящото съчинение в голяма степен се позовавам на тези на професор Михаил Скабаланович, на Александър Димитриевский, на протопрезвитер Благой Чифлянов, на архимандрит Авксентий Делипапазов, на Типика от Константин Протопсалт, на Типика от Георгиос Виолакис, на Типика от йеромонах Неофит Рилски и последващите български издания (1890 г., 1909 г. и 1959 г.) др. Проблемът е дискутиран в трудовете или отделните изследвания на архим. Горазд, прот. Стефан Джаов и свещ. Георги Соколов, Елифанй Нестеровски, протойерей Иван Гошев, иконом д-р Кирил Попов, доцент д-р свещеник Иван Иванов, К. Тодорова, Светлана Куюмджиева, главен асистент д-р Димитър Димитров, който в най-ново време е разглеждал проблемите в богослужебния ни устав, а също и йером. Донат и др., на които съм се позовавал в работата.

Изследователските аспекти, свързани с Първата глава от дисертацията, са допълнени в Приложението, което е неделима част от основния текст. В него са изложени Съставните части на утренята и „общи“ диаграми на видовете утринно богослужение: Всекидневна, Възкресна, Празнична и Възкресно-празнична. Те са описани съгласно църковнобогослужебния устав (Типик).

С цел запазването на обективността на някои цитирани извори и авторови тези, на същите са запазени точните им изрази и лексика.

ГЛАВА ПЪРВА
ПРОИЗХОД И РАЗВИТИЕ НА ТИПИКА. ПОСЛЕДОВАНИЕ НА УТРЕНЯТА.
ЛИТУРГИЧЕН АНАЛИЗ НА ВИДОВЕТЕ УТРИННО БОГОСЛУЖЕНИЕ И
ОСОБЕНОСТИТЕ МУ ИЗВЪН ТРИОДА И ПЕНТИКОСТАРА

В първата глава на дисертацията „Утренята през Четиридесетницата и Страстната седмица в литургичната практика на Българската православна църква. Развитие и утвърждаване на последованието според Типика” се разглеждат появата и развитието на църковнобогослужбения Устав – Типик.

Под „Типик” или „Богослужбен устав” се разбират записани или предадени устно правила, предписващи реда на богослужението за определено място и за определен период от време. „Типик” - Τύπικζ (от гр. Τύπος), означава: *образец, вид, черта, модел, норма, начин*¹. Типикът дава наставления как да се извършват църковнобогослужбните последования по дни, месеци, годишни празници (подвижни и неподвижни) и как да се съединят църковните последования с книгите *Октоих, Миней* (12 бр.), *Триод* (Постен и Цветен – Пентикостар) и др. В него са поместени също: Пасхални таблици, общи наставления за поста, за богослужбното облекло, литии, кадене, палене на свещи и др.

Важно е да се отбележи, че под думата „устав“ се разбира *наредба, заповед, постановление*. Съгласно съвременното схващане под „устав“ се познава „Уставът на Българската православна църква – Българска Патриаршия“, който е различен от Типика и е съставен изцяло от дисциплинарна част.

Съставянето на Типика, като богослужбна, книга преминава през дълъг и сложен процес на уеднаквяване на указанията и предписанията в него през вековете. От църковната история е известно, че от древността е прието да се създават монашески общежитийни свети обители, в които монасите (монахините) по определени правила, завещани от духовния им отец (игумен, духовен наставник) да търсят спасение в Господа. Именно в тези манастири се полага началото на възникване на Типика.

В подточка А) на първа глава се разглежда появата на Палестинския (Йерусалимския) устав, който произлиза от манастирите, и по-точно от тези в Египет, Кападокия, Светите земи и Константинопол. Известни са много имена на велики подвижници, които основават в пустинята лаври, манастири, скитове и килии за подвиг

¹ Вж. Гръцко-църковнославянски речник (съст. Христов, И.). София, 2019, с. 834.

на благочестието през първите векове на християнството. Като основоположник на монашеството (анакоретството) се приема преподобни Антоний Велики.²

По-късно човекът, който утвърждава общежитийното монашество – свети Пахомий Велики, получава от Ангел Господен устав с наставления за монашеския живот. Неговият устав заляга като първооснова на всеки последващ и оставя монашеска следа в него. Така монашеският устав преминава в различни манастири от редица светители на Църквата като свети Василий Велики, свети Харитон Изповедник, свети Евтимий Велики, свети Теодосий Велики (Киновиарх), свети Макарий Велики и свети Герасим Йордански.

Съгласно сведенията от известните съвременни литургисти най-ранният устав, разбран в днешния смисъл, е Йерусалимски Типик, чийто произход се свързва с името на преподобни Сава Освещени от V в.³ Според църковното предание Типикът на свети Сава е даден от него като „предание“ на неговия ученик Мелит, който впоследствие е поставен за игумен на основаната от него лавра край Йерусалим. Този устав е първият, възприет от църковните изследователи като богослужебен Типик в смисъла на днешното му разбиране.

В подточка Б) на първа глава се проследяват историята и развитието на Студийския Типик. Началото му е поставено в манастира, посветен на св. Йоан Кръстител край Константинопол през 782 г.⁴ Манастирът е построен от римския сенатор Студий през V в. Първоначално в тази обител е използван уставът на „акимитите“, т.е. на незаспиващите⁵, но впоследствие се създава нов манастирски Типик⁶ от св. Теодор Студит. Студийският манастир става известен в православния свят като бранител на иконопочитанието във връзка с един от най-мрачните моменти в църковната история – иконоборството. Той се явява центърът, който възприема, а след това и разпространява Йерусалимския Типик първоначално по манастирите, след това и по енорийските църкви на империята и сред покръстените от Византия народи, в това число и славянските.⁷

² Съществуват сведения, че от него до нас е достигнал „Устав за отшелнически живот“, който в 251 правила дава наставления за добродетелен, смирен и спасителен живот

³ Чифлянов, протопрезв. Б. Православна литургика. София, 2008, с. 73.

⁴ Срв. Димитриевски, А. Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного востока. Том I. Түлкя. Часть первая. Памятники патриаршихъ уставовъ и киторскіе монастырскіе Типиконы. Киев, 1895, с. 12.

⁵ За устава и последованието на *незаспиващите* Вж. у Чифлянов, протпрезв. Б. Православна литургика..., 2008, с. 179.

⁶ Делипапазов, архим. А. Литургика. Част първа. Пловдив, 2006, с. 209.

⁷ Срв. Чифлянов, протопрезв. Б. Цит. съч., с. 74

Атонският полуостров – „градината на Божията майка“ е мястото, където през Х в. свети Атанасий Атонски създава Светогорски богослужебен устав, който представлява преработка на Студийския Типик.⁸ Вследствие на силното влияние, което оказва монашеската република, Атоно-студийският устав започва да намира голямо приложение и в Южноиталианските манастири през периода Х–ХІ в.⁹

Уставът на свети Теодор Студит започва постепенно да навлиза в различни части на Източната Римска империя. Сред най-знаковите редакции на Студийския устав е тази, която се извършва в Мала Азия и Солун. В Солунската редакция намират място частични елементи от богослужебната традиция на Българската църква. Важна е ролята на тази редакция, защото тя е основа на Светогорския устав, съставен от свети Атанасий Атонски.¹⁰

Студийският устав просъществува до XIII–XIV в., като след XV в. предвид историческата обстановка на Балканите, той окончателно отпада от употреба.

В подточка В) на първа глава се представят различията между Йерусалимския и Студийския устава.

Които различия може да класифицираме като *Общи* и *Подробни (литургични)*:

1. *Общи*: Това са различията, които засягат основните конструктивни модели на богослужебните устава, както следва:

- Структурата на Йерусалимския Типик в най-общ вид включва *Обща част*, *Синаксарна част* (неподвижни празници), *Триодна част* (подвижни празници) и т. нар. *Маркови глави*;¹¹

- Структурата на Студийския Типик се състои от *Триодна част*, *Синаксарна част*, *дисциплинарна част* и *обща част*, която включва монашески заповеди: *Глава за трапезата*, *глава за разпределението на храна*, *Студийски богослужебни глави*, *Студийски синаксар*.¹² Едно от най-главните различия с останалите устава, в това число и с Йерусалимския, са *Правилата за монашески живот*.¹³

2. *Подробни – литургични*: Това са различията, касаещи указанията за богослужебните последования, времето и начина им на изпълнение.

⁸ Пак там, с. 212.

⁹ Срв. Пентковский, проф. А. М. Студийский устав... – В: //odinblago.ru/monashestvo/studiyskiy_ustav/. (посетен на: 15.11.2020 г.).

¹⁰ Срв. Делипапазов, архим. А. Цит. съч., с. 211.

¹¹ Срв. Гошев, прот. И. Записки по литургика. Софийски държавен университет, Богословски факултет. София, 1938, с. 207.

¹² Срв. Делипапазов, архим. А. Цит. съч., с. 211.

¹³ Срв. Нестеровски, Епифаний. Литургика или наука за Богослужението на Православната Църква. София, 1906, с. 151.

В подточка Г) на настоящата дисертация се разглежда развитието и появата на Типика на Великата Христова Църква (Азматичния-песенния).

Византийската столица Константинопол е градът, който е лицето не само на държавността на Източната Римска империя, но също така и на Църквата Христова. Естественят растеж в Константиновия град води до идеята за изграждането на величествения Катедрален храм, посветен на света Софiя (гр. Αγία Σοφία – Премъдрост Божия), построен по времето на император свети Юстиниан Велики през 537 г. Именитият храм получава и названието „Велика Христова Църква“ (на гр. Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία).

В по-късните години след освобождението на Гърция от османско робство започва да се прави реформа в богослужебните среди, в това число и на Типика, който да бъде предназначен за енорийски нужди. Тези реформи са послужили за основа на Типика, съставен от архонта протопсалт на Вселенската патриаршия Константин Византиец протопсалт. Той систематизира богослужебно предание останалото до негово време, което озаглавява „Τυλικόν ἐκκλησιαστικόν Κατά το ὕφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας“ (Типик църковен според реда на Великата Христова Църква). Отпечатан през 1838 г. Типикът е съобразен с издадените до тогава печатни издания и в основата му лежи Йерусалимския устав.

Типикът, съставен от Константин протопсалт, има няколко издания: Първото е през 1838 г., второто – през 1851 г., а третото – през 1852 г. Последното представлява съкратен вариант на предходните, а в периода от 1867 г. до 1884 г. е преиздавано още 4 пъти във Венеция. В Атина е преиздаван седем пъти от 1851 г. до 1874 г. Последното издание на този Типик е през 1885 г. в Атина – две години преди да бъде издаден Типикът на Георгиос Виолакис.

В последованията на Типика на Константин протопсалт отпада общата част на Йерусалимския устав. Предписано е на празниците, посветени на свети Харалампий и свети Четиридесет мъченици, да се отслужва Литургия на Пржедоосвещените дарове, а на Неделя Православна да се отслужва света Василиева Литургия. Бденията и малката вечерня са изключени. Възкресното Евангелие е прехвърлено на VIII песен от катавасиите.¹⁴ Изместването на евангелското четиво е следствие на това, че патриархът

¹⁴ Сrv. Делипапазов, архим. А. Цит. съч., с. 218.

влиза в храма на VI песен на канона и присъства на четенето на Евангелието, а по време на 50-ти псалом му се покланя и го целува.¹⁵

През 1888 г. архонт протопсалт Георгиос Виолакис¹⁶ преработва Типика от Константин протопсалт и след одобрение на Светия Синод на Вселенската патриаршия уставът е издаден и се използва в пределите на Константинополската (във всички нейни епархии и енории по целия свят), Александрийската и Йерусалимската патриархии, в Гръцката и Кипърска архиепископии до ден днешен.

В подточка Д) на първа глава от дисертацията се проследяват всички български издания на Типика. Въпреки, че България рано приема християнството вероизповедание (приблизително през 864 г.), тя няма съставен свой изначален устав, а се придържа към обряда на Църквата майка – Константинопол. Вследствие на това е разбираемо, че родната Църква използва през по-голямата част от историята си гръцки книги, които са преведени на разбираем за народа език. Именно такъв е Типикът на Константинополския патриарх свети Филотей Кокин, който достига до нас в своя старобългарски превод, съставен от свети Евтимий Търновски.¹⁷ Средновековното минало на Българската църква и държава през XIII-XIV в. познава два превода на Йерусалимския устав: първият, който е по-малко популярен, е светогорски превод от XIV в., направен във Великата лавра от така наречения старец Йоан, а вторият е от свети Евтимий Търновски.¹⁸ Разпознаването на Евтимиевия превод е разбираемо поради факта, че Търновският патриарх прави голяма книжовна реформа в България. Въпреки това този славянски *превод* е обект на изследване от редица изследователи от началото на второто хилядолетие от Рождество Христово.

В по-новата ни история видният български възрожденец йеромонах Неофит Рилски превежда устава на Великата Христова Църква за нуждите на българските

¹⁵ Срв. Тодев, Д. Евангелските четива в Утренията (От традицията до съвременната Българска литургична практика). – В: Научни трудове на Съюза на учените Пловдив. Пловдив, 2020, с. 240.

¹⁶ Георгиос Виолакис е отличен като протопсалт на Великата църква и учител по музика. Първоначалното му фамилно име е Сифниос, а „фамилното“ – Виолакис, получава от своя учител Николай Поулакис благодарение на „сладко-звучащите и медни звуци“ на гласа му. От 1843 до 1875 г. е лампадарий и впоследствие протопсалт в храм „Св. Йоан“ в Галата, Константинопол. През този период надзорник на неговите музикални изследвания е Теодор Фокей. Теодор Фокей споменава в своята Антология, че през 1869 г. протопсалт на църквата „Св. Йоан“ е Георгиос Сифниос, с което се заключава, че това е Виолакис. През 1875 г. е нает за протопсалт в Патриаршията. Вж. Ἀρχόντες Προτοψάλται τῆς Μ.τ.Χ.Ἐ. – В: <http://www.ec-patr.net/gr/psaltai/violakis.htm>. (посетен на: 22.11.2020 г.)

¹⁷ Срв. Делипапазов, архим. А. Цит. съч., с. 214.

¹⁸ Срв. Стоименов, Н., Сравнителен анализ на някои указания в месецословната част на преписите *slav. 13* и *ЦИАИ 201*. – В: „Проглас“, Издание на Филологическия факултет при Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“, кн. 1. Велико Търново, 2020, с. 102.

епархии в пределите на Османската империя. Именно от делото, което отец Неофит започва, в Българската църква се правят няколко издания:

1. През 1853 г. йеромонах Неофит Рилски превежда Типика на Константин Протопсалт на славянски език. Преводът е направен върху второто издание на Константиновия Типик от 1851 г. и е направен по поръчка на Георги Протопсалтович. Типикът е с обем от 346 страници. Второ издание на този Типик е отпечатано през 1860 г. отново в патриаршеската печатница в Константинопол. По състав и раздели не се различава от първото издание.

2. През 1890 г. Типикът е преиздаден отново на славянски език с благословието на Светейшия Български Синод в „царствения град Търново“. Съставител на този Типик е Недьо Жеков, родом от с. Лясковец - Великотърновска околия. Типикът е с обем от 392 страници.

3. Последващо издание на Типика в Българската православна църква е от свещеник Иван Нейчев, служащ тогава в храм „Въведение Богородично“ в гр. Стара Загора и по-късно в родното му село Бъдеще, Старозагорско. Той съставя Типикон, който превежда на съвременен български език и го отпечатва в гр. Стара Загора на 1 октомври 1909 г.

4. „Ръководство по църковния Типикон“ е издание, приспособено за нуждите на българските свещеници и певци в диоцеза на БПЦ. Негови съставители са свещеник Георги Соколов и протойерей Стефан Джаов. Ръководството се издава през 1942 г., а през 2012 г. е преиздадено от Радка Тончева също в гр. София.

5. През 1959 г. е съставен Типик от Негово Високопреосвещенство Сливенския митрополит Никодим, който отпечатва на съвременен български език с благословието на Светия Синод на БПЦ–БП. Формиран е въз основа на издадения по времето на Българската екзархия Типик от 1890 г. и е съобразен с този на Вселенската патриаршия (Великата Църква). Той е с обем от 256 стр.

6. Новият допълнен Типик, отпечатан през 1980 г. в гр. София е богослужебен устав, който се използва и до днес в диоцеза на БПЦ–БП и е известен в църковните среди с името „Типикът на дядо Никодим“. Типикът е с обем от 521 страници.

Във втора точка на първа глава на дисертацията се акцентира върху историческото развитие на последованието „Утрения“ и оформянето на нейните съставни части.

Начало на богослужебните последования в Църквата започват във времето, когато Господ Иисус Христос установява светата Евхаристия. Оттогава последователите на Спасителя – светите Апостоли, разпространяват думите от светото Евангелие по цял свят: „*Та всякой, който вярва в Него, да не погине, но да има живот вечен*“ (Иоан 3:15).

В разбирането на древната Църква и в процеса на нейното богослужебно израстване отсъства мнението за задължително съхранение на определени църковнобогослужебни свещенодействия, тайнства и обреди, т.е. те търпят, както съкращение (отпадане), така и развитие (допълване) - процес, който се забелязва и в съвременната ни богослужебна практика. Въпреки това разбиране светите Отци от по-късно време, както и пастирите на Църквата, успяват да съхранят същността на богослужението така, както е завещано от Христос. Самото богослужение е било и понастоящем е външният израз (чрез химнословия и молитви) на почитание към Бога. Следователно църковното богослужение може да се разгледа като *единство във вярата, което доближава човека до нетварното чрез тварното, до небесното чрез земното*. Като неизменна част от Църквата богослужението от появата си устоява и се развива през вековете, като се разделя и установява в най-различни чинопоследования, като *Полунощница, Утреня, Вечерня, света Литургия* и др. Това общоприето единомислие във вярата дава цел и желание на древните християни да започват да съставят, да утвърждават и да разширяват (в това число и да допълват) църковни последования и правила за изправно и благочинно извършване в определено място и време. Така е и с утринното богослужебно последование, което е утвърдено и наречено в богослужебната практика с името „Утреня“.

„Утреня“ (от гр. ез. Ὁρθρος) означава *разсъмване, първа дневна светлина*. Съгласно етимологията на думата това е времето за обозначаване на първата дневна светлина, на новия ден. Идеята на това богослужебно последование е да се освещава денят с молитва, изпълнена с благодарение към Бога, Който „*ни е показал светлината*“. Подобна утринна служба съществува и в Старозаветната Църква. За нея Свещеното Писание ни дава сведения за утвърдено утринно богослужение в храма, което е посочено в книгите Изх. 29:38-42 и Числа 28:2-8. В тях се споменава, че всеки ден сутринта в Скинията (и по-късно в Соломоновия храм) на жертвеника се принася по

едно шиле като кръвна жертва, която е допълнена от една безкръвна, представляваща хлебен принос.¹⁹

С началото на апостолските времена първи сведения за утринно богослужение се откриват в писмата на Плиний Младши – Гай Плиний Цецилий Секунд (Gaius Plinius Caecilius Secundus) от II в. Тези извори са подробно описани от проф. М. Скабалланович, който споделя, че първото събрание, описано от Плиний, представлява древен тип на утринното богослужение. Събранието през нощта продължава до разсъмване. Тези събрания представляват своеобразно нарушение на римското законодателството. Въпреки това идеята им е да се засили молитвата и единството на християните. Съставът на утринното богослужение, което за Плиний е било чуждо и с неразбираема терминология, се обобщава в две части: *carmen* (песен, посветена за Христа) и *sacramentum* (клетва). От сведенията на Плиний се заключава, че център на богослужебния живот през време на гоненията се явяват Агапите (вечери на любовта). С изчезването на агапите от употреба светата Евхаристия измества своето място на отслужване в сутрешния ден, а това своеобразно налага и оформянето на последование, което да я предшества. Такова е именно Утренията.²⁰

В Приложение № 8 на настоящата дисертация се разглеждат съставните части на богослужебното последование Утрения, а в приложение № 9 е под формата на диаграма е изложен реда на всекидневната утрения извън Триода и Пентикостара, където в подточки А), Б) и В) се разглеждат Възкресната, Празничната и Възкресно-празничната утрения, отново извън гореописания период. Утринните последования са изложени както на църковнославянски език, така и на съвременен български, за да може да се проследи редът на богослуженията съгласно предписанията на Типика. Под черта са дадени обяснения за реда и начина на изпълнение на църковните песнопения и църковните практики.

В трета точка на първа глава се разглежда последованието „Всенощно бдение“. Това е богослужение, което се извършва вечер срещу неделните (възкресните) и празнични дни (Богородични и светийски) и се състои от последованията *вечерня*, *утрения* и *първи час*.

В диоцеза на БПЦ на малко места се отслужва *бдение*, което далеч се разграничава от онази тържественост, която то има в периода на Византийската епоха.

¹⁹ Сrv. Делипапозов, архим. А. Литургия, I..., с. 318.

²⁰ Сrv. Скабалланович, Михаил. Толковый Типикон, 4-е издание. Москва, 2016, с. 50-51.

В славянобългарския манастир „Св. вмчк Георги Зограф“ на Света гора се изпълнява в най-голяма точност и тържественост.²¹

IV. Изводи

Може да се обобщи, че появата на Типика води началото си от пустините на древния Египет, където Сам Бог чрез ангел Господен дава на св. Пахомий Велики устав, който устав по-късно израства и канонически се установява в Кападокийските църкви от св. Василий Велики и в Светите Земи от преп. Сава Освещени. Именно този устав произхожда от лаврата на преп. Сава Освещени, и се определя от изследователите като главен писмен литургичен Типик. Той представлява „живото предание“ от населниците на Светия град Йерусалим и палестинската пустиня. Това е така, защото през вековете преминава ред редакции, като според съвременните изследователи, споменати в Първа глава, „не е изменен из основа“, а допълнен, като е запазена неговата първоначална структура.

Въведен, редактиран и допълнен, той се оформя в манастира на преп. Теодор Студит, чрез когото в периода X-XII в. е приет от почти целия Източноправославен свят. Намиращ пристан в „градината на Божията майка“, той навлиза в употреба на Атонския полуостров, а по-късно се разпространява и в южноиталианските църкви.

Развитието на Типика е свързано с Константинополското градско монашество и най-вече с появата на най-значимия храм на Православния Изток – Великата църква „Света София“ (Премъдростта Божия) в Константинопол. Именитият храм дава нов тласък за развитие на богослужбния устав, който да отговаря на нуждите и представата за величие на императора и цялата византийска аристокрация като „център на вселената“ и да гарантира достойнството на Православната вяра за поколенията. Затова наречената „Велика Христова Църква“ съдържа в себе си Азматичното (песенното) последование.

В най-ново време прославеният Типик на Великата Христова Църква се съставя за енорийските нужди на гръкоезичните Църкви чрез делото на Константин протопсалт и Георгиос Виолакис.

Трябва да се изложи хипотезата, че преводът, съставен на славянски език от йеромонах Неофит Рилски, е посветен за нуждите на българските епархии, а чрез него

²¹ За реда на богослужбната практика на манастирите в Атон Вж. у Хризостом, йером., Святогорский устав – церговнаго последования, превод с греческаго иеромонаха Доримента (Сухинина), Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2002.

се поставя и началото на съвременното развитие на Типика в БПЦ в последващите му издания (1890 г., 1909 г., 1959 г. и 1980 г.), които са съставяни, рецензирани и одобрени от синодалните комисии при Светия Синод на Българската Екзархия, по-късно Патриаршия.

От гореизложеното става ясно, че утрента и нейното място в богослужението е основополагащо в богослужебния живот на Църквата и водейки своето начало от старозаветната епоха, преминавайки в новозаветната, се разбира, че тя е едно от най-древните последования на богослужението в Църквата. От нейната поява и историческо развитие може да се определи, че тя е „предпразник“ на празника (на св. Литургия), защото изначално се появява във времето, когато агапите от вечерта се изместват на сутринта (IV в.). С оформянето си като самостоятелен богослужебен чин нейните съставни части се развиват и обогатяват през вековете от св. Отци като св. Роман, св. Касиана, св. Йоан Дамаскин, св. Козма Маюмски, св. Теодор Студит, св. Йосиф Студит и др.

ГЛАВА ВТОРА

УТРЕНИЯТА ПРЕЗ ВЕЛИКОПОСТНОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ. ОСОБЕНОСТИТЕ ПРЕЗ ЧЕТИРИДЕСЕТНИЦАТА И ВРЪЗКАТА СЪС СЪВРЕМЕННАТА БОГОСЛУЖЕБНА ПРАКТИКА НА БПЦ

I. Подготвителни седмици на Великия пост

Във втора глава на дисертацията се разглежда утренията през Великопостния период. В първа точка се проследява историческото развитие на неделните дни на светата Четиридесетница, които са: *Неделя на Митаря и Фарисея*, *Неделя на Блудния син*, *Неделя Месопустна* и *Неделя Сиропустна*. Тяхното наименование идва от това, че в този неделен ден се четат и Евангелски четива, които посочват основните събития или участници.

Важен и съществен елемент за богослужението от този период на годината съгласно църковния Типик, е употребата на богослужебната книга „Триод“. Неговото приложение започва от *Неделя на Митаря и Фарисея*, като се използва само в *неделния ден*, а също така и за *Неделя на Блудния син*. За следващите дни употребата на Триода в богослужението е в *събота* (задушница) на *Неделя Месопустна* и *неделния ден*, цялата *Сиропустна неделя* и през *всички дни и седмици на Великия пост до Велика събота включително*.

Утринното богослужение в неделния ден на първата подготвителна седмица, е че има свои катавасии „Гѣкѡ по ѡѡѡ пѣшешѣтѡвѡвѡ ѡль...“.²² Други специфични песнопения, които се пеят, са пентикостариите „Слава: Покаяніа ѡбѣрзи ми двѣри жинодѡвче..., И ныне: На спѣніа стѣзи..., Помнѡи ма Бже: Множѣтва содѣлныхъ...“. Изпяват се след прочитането на св. Евангелие и напомнят на християните за приближаване на времето на поста и необходимото покаяние. Тези песнопения се пеят от *Неделя на Митаря и Фарисея* до *Неделя на св. Мария Египетска*.

За втората подготвителна неделя – на *Блудния син*, в светото Евангелие се разказва за преимуществото от покаянието и по-скорошното обръщане към Бога (Лука 15: 11 – 32). Особеното в богослужението е пеенето на 136 псалом „На рѣкѡхъ вѡвѡлѡникъхъ...“ и катавасиите „Мѡѡіейскѡ пѣнь...“. *Неделя на Блудния син* е 9-та

²² Изложени са в Псалтикийната Утрения от Манасий П. Тодоров, но те се пеят в зависимост дали празника Сретение Господне е отдаден. Ако не е отдаден, се пеят катавасиите на Сретение Господне.

неделя преди Неделя Пасха. Съгласно указанията в богослужебните устави ТипК, ТипВ, ТипНео полиелеят „На ρῥκἀχζ βλβῖλῳνικηχ...“ отсъства в указанията на подготвителните неделни дни. В ТипБПЦ то присъства за всички недели с изключение на *Неделя на Митаря и Фарисея*. В указанията на ТипА е написано, че полиелейният 136-ти псалом се пее на *Неделя Местопустна*²³ и *Неделя Сиропустна*²⁴, като в останалите подготвителни неделни дни отсъства в указанията. Следователно указанията на ТипБПЦ и ТипА се разминават относно полиелейният 136-ти псалом, защото в БПЦ той се пее и в *Неделя на Блудния син*.

Третата седмица е наречена „*Месопустна*“, защото освен дните *сряда* и *петък*, се консумират месо за последно преди поста. Наименованието идва от църковнославянската дума „Млѣкоꙋѣтъ“ и означава: *изоставяне на месната храна, преставане да се яде месо, заговезни*.²⁵ Тази седмица е наречена още *Неделя на Страшния съд* (на гр. ез. *Κυριακή τῆς Αλόκρεω*), тъй като св. Евангелие разказва за Праведния съд, който ще се извърши над цялото човечество (Мат. 25:31-46).

Особеност на утренията на съботата в тази седмица е, че вместо „*Господ Бог...*“ се пее „*Алилуиа*“ и заупокойните тропари, а така също и „*мертвените*“ Евлогитарии. Съгласно богослужебните устави след вечерната срещу *Месопустна събота* се отслужва панихида²⁶ за покойниците. Днес в енорийските храмове на БПЦ тя масово се отслужва след св. Литургия на *Месопустна събота* (задушница).

Богослужебна особеност на утренията в този неделен ден са катавасиите „*Помόцникъ ѱ покровѣтельъ бѣтъ...*“, които са ирмосите от Великия покаен канон от свети Андрей Критски и канона на неделята.

Последната подготвителна седмица преди св. Четиридесетница е наречена „*Сиропустна*“²⁷ и се възпоменава изгонването на Адам и Ева от рая (Адамово изгнание); (на гр. ез. *Κυριακή τῆς Τυροφάγου*); (Мат. 6:14-15). Думата „*Сыроꙋѣтъ*“ означава: *изоставяне на млечната храна, преставане да се яде сирене, мляко и яйца, заговезни*.²⁸ Друго също толкова важно наименование на този неделен ден е „*Неделя на*

²³ Срв. ΕΔΙΚΑΙ ΤΥΠΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΑΙ. ΚΙΡΙΑΚΟΔΡΟΜΙΟΝ ΚΑΙ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2021. ΑΘΗΝΑ, 2021, с.121.

²⁴ Пак там, с. 127.

²⁵ Вж. Речник на църковнославянския език, Том I..., с. 290.

²⁶ Това е църковна служба за починалите (покойниците, умрелите).

²⁷ Неделяният ден се нарича още „Сирни Заговезни“.

²⁸ Вж. Речник на църковнославянския език, Том II..., с. 216.

III. Утренята в периода на светата Четиридесетница (Постен Триод) – седмици на светата Четиридесетница

В точка три от дисертацията и последващите ѝ подточки / А), Б, В), Г), Д) и Е) / се набляга върху реда на утренята през Великия пост. В диаграмата се разглежда последованието на часовете и изобразителните, защото през дните на Великия пост в състава на утринното богослужение не влизат едни и същи служби. В дните *понеделник, вторник и четвъртък* сутринта се отслужват: *Полунощница, Утреня, Часове (I, III, VI и IX) и Изобразителни*. В *сряда и петък* същите последования се съединяват с *Преждеосвещена света Литургия*.

В изброените подточки се проследяват неделните дни и особеностите на утренята през Великия пост. Неделните дни на светата Четиридесетница са: *Неделя Православна, Неделя на свети Григорий Палама, Неделя Кръстопоклонна, Неделя на свети Йоан Лествичник, Неделя на света Мария Египетска и Неделя Вайя (Цветница) – Вход Господен в Йерусалим*.

Първата неделя на светата Четиридесетница е наречена „*Православна*“. Този празник е въздигнат в традицията на Църквата още през IX в. Богослужебните особености, които са описани са свързани с молитвите, които трябва да се прочетат за начало на Великия пост, отсъствието на полунощница в понеделник на седмицата, празникът „Тодорова събота“ и чинът „Тържество на Православието“, който по своя състав представлява молебен.

Във втората неделя се чества *свети Григорий Палама*. Установяване на почитта към солунския светител е във връзка с продължение на празника Православна неделя.³² Архимандрит Авксентий Делипапазов казва, че през 1368 г. е установена почитта към Солунския Архиепископ. В древността на този ден се е чествала паметта на свети Поликарп Смирненски.³³ Отличително за този неделен ден е съботното богослужение, защото то представлява образец за съботните богослужения през третата и четвъртата седмици от Великия пост.

В третата неделя – *Кръстопоклонна*, се почита Кръстът Господен. Богослужението на *Кръстопоклонна неделя* е с тази особеност, че освен тропара за празника, се пее и полиелей и величание за светия Кръст. Друга специфичност в състава на канона са ирмосите, известни като катавасиите на Пасха „*Воскрѣніа дѣнь...*“.

Характерна богослужебна черта за неделните дни на светата Четиридесетница в

³² Срв. Чифлянов, протопрезв., Б. Цит. съч., с. 85.

³³ Срв. Делипапазов, архим. А. Цит. съч., с. 233-234.

утренята са катавасиите. За *Неделя Кръстопоклонна* те са „*Божественѣишій превързѣн...*“ и този ден съгласно църковната традиция и богослужебна практика се извършва лития подобна на тази на *Въздвижение на Честния Кръст Господен* (празника на 14 септември). В края на утрента, по време на пеенето на Великото славословие и пеенето на пространно „*Светий Боже...*“ се изнася Кръстът от св. олтар в наоса (центъра) на храма.

В четвъртия неделен ден се чества паметта на *свети Йоан Лествичник*. Установяването му датира от XIV в. Съгласно сведенията на архим. Авксентий Делипапазов в древността на IV-тия неделен ден от светата Четиридесетница ставало тържественото пренасяне на светия Кръст от императорския дворец до храм „Света София“ в Константинопол.³⁴

Богослужебните особености през тази седмица за дните *сряда* и *петък* са, че по време на първия час следва да се чете „*Кресту Твоему...*“ заради изнасянето на светия Кръст на *Неделя Кръстопоклонна*. Това е според указанията на ТипНео и ТипБПЦ. Съгласно ТипВ³⁵, ТипА³⁶ освен дните *сряда* и *петък*, се включва и ден *понеделник* и четенето на кондака се отнася не само за първи час, но за всички часове, включително и изобразителните. В Триода е указано, че само на първия час вместо тропарите „*Стопи моя...*“ се пее „*На Твоя Кръст...*“, а на всички останали часове след „*Отче наш...*“, се чете кондакът „*Не ктомѹ пламенноѹ ѿрѣжѣ...*“. В петък на тази седмица преди „*Благословено е царството...*“ се внася честният Кръст в светия Олтар.

В петата неделя на Великия пост се чества паметта на *света Мария Египетска*. Нейното житие е съставено от свети Софроний, патриарх Йерусалимски, който преписва и разпространява Типика от свети Сава Освещени, а другият съставител на житието на великата светица, е свети Андрей Критски.

Както се спомена по-рано, през първите четири дни на първата седмица от светата Четиридесетница – *Неделя Православна*, се отслужва Великият покаян канон на свети Андрей, архиепископ Критски. В четвъртък на петата седмица съгласно Устава се изчита целият канон, а в петък – целият акатист към света Богородица. Богослужебна особеност за празника е, че съгласно Триода тропарът „*Повеленное тайно*“ се пее три

³⁴ Пак там, с. 234.

³⁵ Срв. ВІОЛАКН, Г. ΤΥΠΙΚΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΣΙΝ ΤΗΣ ΤΟΥ ΗΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ, 1888, с. 358.

³⁶ Срв. ΕΔΙΚΑΙ ΤΥΠΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΟΔΗΓΡΙΑΙ..., с. 166.

пъти, а съгласно ТипК, ТипНео, ТипА, ТипБПЦ - два пъти. Друга важна особеност е канонът, който се пее и на акатиста.

Последният неделен ден от светата Четиридесетница се нарича „Неделя Вход Господен в Йерусалим“. Този празник е известен с още едно наименование - „Неделя Вайя“, а в народната традиция - Неделя Цветница или Връбница. Този ден е един от най-тържествените празници, които се честват по време на Великия пост. С него се приключва времето на светата Четиридесетница и започва седмицата на Христовите Страдания – Великата Страстна Седмица. Този празник (Неделя Вайя) е засвидетелстван в (Иоан 12:12 – 15).

Богослужебните особености са, че на Лазарова събота богослужението е възкресно и се чете „Като видяхме Христово...“, но преди него не се чете възкресно свето Евангелие, но се пеят катавасиите „Водѹ прошѣдѹ...“. Песнопението „Свят е Господ нашият Бог!“ се пее само два пъти без продължението „Възнасяйте Господа...“. Въпреки това се получава разминаване в указанията на останалите устави, защото в ТипК, ТипНео³⁷ и ТипБПЦ³⁸ е посочено, че се пее и втората част на „Свят е Господ...“.

Богослужението на Неделя Вайя е празнично, защото Вход Господен в Йерусалим е Господски празник. Богослужебните особености в този ден са няколко: Полиелеят (псалмите 134 и 135) и особеното величание на празника: „Величѣемъ тѣ жнвѡдѣвче Хрѣтѣ, ѡсѡнна въз вѣшнихъ ѡ мѡ Тебѣ копѣемъ: бл҃гословѣнъ г҃радыѡ во ѡмѡ Гд҃не...“³⁹. Друга особеност е, че има определени стихове за степенните антифони, които са: „Из ѡустъ млѣдѣнецъ...“.

Като всеки Господски празник и празникът Вход Господен в Йерусалим има свои особени катавасии, които са „Ивѣшала иртѡчницы...“. В този неделен ден се освещават върбови (палмови) клонки преди „Вѣлкое дыхѡнїе“.

³⁷ Срв. Константинѣ прѡтоѡрѣлѣтѣ. ТИПѢКЪ церковный по чинѹ Христовы Великѡй церкви, пребежденїе къ главѣнскимъ церковнымъ книгамъ Неофитомъ Иеромонахомъ Рыльскимъ. Въ Константинѣнополи, 1853, с. 281.

³⁸ Срв. Типик. СИ, София, 1980, с. 443.

³⁹ Срв. Катавасийник. Второ издание. България, 2009, с. 82-83.

IV. Празникът Благовещение през светата Четиридесетница

Празникът „*Благовещение на Пресвета Богородица*“ (на гр. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας) е един от най-почитаните празници в целия Православен свят. Този празник възпоменава как свети Архангел Гавриил се явява на света Дева Мария (Лука 1:26-38) и ѝ възвестява, че тя ще стане *вместилище на невместимия Бог*. В древността наименованието на празника е „*Зачатие Христово*“, а на мястото, където се е случило събитието на *Благата вест* (Назарет) света императрица Елена построява храм в чест на празника.

Установяването на богослужебната почит в Църквата на празника *Благовещение* е закрепено в 52-ро правило от Трулския събор, което постановява да се отслужва пълна света Литургия (в случая да се има предвид Златоустова) на празника, което постановление се изпълнява и до днес в Църквата.

V. Изводи

Съвременният свещенослужител, а така също и църковнослужител, среща всевъзможни трудности относно реда на богослужението на утрента в последованието на св. Четиридесетница. Видни примери за това са богослуженията за четвъртък сутрин и събота сутрин на петата седмица на Великия пост. Това е така, защото последованието на пълния канон на св. Андрей Критски и Богородичния акатист и канон са изложени в реда на утрента, но се отслужват вечер. Този „проблем“ се дължи на това, че последованието е изложено по този начин за отслужване на богослужението „*Всенощно бдение*“ (по Йерусалимската практика), което по-късно отпада в Константинополската богослужебна традиция. Поради тази причина целият Велик покаен канон на св. Андрей Критски се чете в сряда вечер на малкото вечерие, а така също и целият акатист с канон към св. Богородица в петък вечер.

Създава се хипотезата, че на базата на сравнителния анализ на ТипА, като наследник на ТипК и ТипВ, се установява разминаване на богослужебните практики в Църквите. Това се отнася до реда на делничното и възкресното богослужение и мястото на делничното и възкресното утринно св. Евангелие. Съгласно ТипК, ТипВ, ТипНео и ТипБПЦ то се чете след 8-ма песен (в неделен ден)⁴⁰ на канона, а съгласно ТипА - след степенните антифони. Тази практика, възприета от БПЦ-БП, е от Константинополската (Вселенската, Цариградската) патриаршия и прилага това изместване на утринното

⁴⁰ В делнични дни св. Евангелие съгласно използваните тук устава е след степенните антифони.

евангелско четиво, за да може патриархът да присъства по време на четенето му. Въпреки това ТипА, който също е възприемник на Патриаршеската богослужебна традиция, измества евангелския чин за неделен ден, което изменение е правилно, защото както апостолското четиво е предшествано от прокимен, така и Евангелското четиво в утринното богослужение трябва да се предшества от прокимен. Думата „прокимен“ (на гр. *προκεϊμενος*) означава *предстоящ* т.е. предстои *преди четене на...* (т.е. споменатите четива).

Отличителна черта за покаяния 50-ти псалом се среща в указанията на ТипВ, където винаги е посочено дали той (псалома) следва да се пее или трябва да се чете в утринното богослужение. Съгласно богослужебната практика в БПЦ 50-ти псалом в делнични дни се чете, а в неделни – следва да се пее.

В заключение може да се каже, че е трудноизпълнимо стриктното спазване на реда на богослужението в периода на св. Велика Четиридесетница. Причините за това са много и всеки съвременен и подготвен богослов достига до общото заключение, че това е именно липсата на подготвени и вещи лица в изкуството на Източно църковното пеене. Друг фактор, е налагането на многогласието в богослужебната практика на родната ни Църква. Вследствие на него изпълнителите в по-голямата си част са подготвени само в едно от богослужебните последования, а именно в св. Литургия. Изключвайки останалите служби от богослужебния кръг, както от извън Триода, Триода и Пентикостара, става невъзможно по практични съображения да бъдат спазени указанията, които Типикът предписва за отслужване на богослужебните последования по време на св. Четиридесетница.

Следствие на това, както и по други причини, богослуженията в диоцеза на енорийските храмове на БПЦ могат да се определят като „съкратен вариант на съкратения вариант“ за катедралното (енорийското) богослужение. В практиката на нашата Църква дотолкова отпада четенето на Псалтира, че той е запазен само и единствено в последованието на Преждеосвещената литургия в 18-та катизма

ГЛАВА ТРЕТА

УТРЕНЯТА ПРЕЗ СТРАСТНАТА СЕДМИЦА. ЛИТУРГИЧЕН АНАЛИЗ И ОСОБЕНОСТИ СПОРЕД ТИПИЦИТЕ И СЪВРЕМЕННАТА БОГОСЛУЖЕБНА ПРАКТИКА НА БПЦ

I. Последование на Жениха: Велики понеделник

В първа точка на четвърта глава се разглежда последованието на „Жениха за Велики понеделник“. Последованието се разглежда и в точки 2 и 3 на същата глава от дисертацията, но за дните *Велики вторник* и *Велика сряда*.

През първите три дни на *Страстната седмица* утринното богослужение е известно с наименованието „Возслѣдованіе Женихѣ“ („Последование на Жениха“). То се отслужва само три пъти в годината – в дните *Неделя Вайя вечер* (утреня за Велики понеделник), *понеделник вечер* (утреня за Велики вторник) и *вторник вечер* (утреня за Велика сряда) на Великата седмица. Наименованието на това последование идва от притчата за десетте девици и ексапостилария от триода: „Черто́гъ Тво́й вѣждѹ, Спа́се мо́й оукра́шеніи...“, и по тропара „Сѣ жени́хъ грядѣтъ...“.

Според ТипБПЦ на *Велики понеделник* (в неделя вечер), тропарът „Сѣ жени́хъ грядѣтъ въ полѹнощи...“ се изпява два пъти обширно и завършва с окончанието „Предстѣлствы везплѣтны́хъ тво́ихъ помѣлѹи насъ“ (По застъпничеството на безплътните сили, помилуй ни! *Прев. – мой – Д. Т.*). Третото изпяване, което е кратко трябва да завърши с окончанието: „Богоро́дницею помѣлѹи насъ“ (По молитвите на света Богородица, помилуй ни! *Прев. мой – Д. Т.*).

На *Велики вторник* (понеделник вечерта) окончанието на тропара при изпяването на първите два пъти (обширно) е: „Моли́твами Предте́чи тво́егò помѣлѹи насъ.“ (По молитвите на Твоя предтеча, помилуй ни! *Прев. – мой – Д. Т.*), а на третия път (кратко) – „Богоро́дницею помѣлѹи насъ.“

За *Велика сряда* (вторник вечерта) окончанието на тропара при изпяването на първите два пъти (обширно) е „Силою Крестѣ́а Тво́егò сохрани́ насъ Гдѣ“ (Запази ни със

силата на Твоят свети Кръст, Господи! *Прев. – мой – Д. Т.*), а на третия път (кратко) – „Πογορόδιцею помίλѣи нѣсѣ“⁴¹.

Във връзка с предписаните окончания на тропара в ТипВ е посочено за последование на *Жениха* за *Велики вторник* (понеделник вечер): „συνάπτομεν τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἁγίου τοῦ Ναοῦ...“⁴² (Окончанието се свързва според категорията на храмовия светия. *Прев. – мой – Д. Т.*). Следователно окончанието се казва във връзка с името на храмовия светия.

В практиката на Константинополската Църква, която практика отсъства като предписание в ТипК, ТипВ и ТипНео, при трикратното изпяване на тропара „Ὁ ἅγιος ἡμεῶν ἡμεῶν...“ след първото изпяване се разделя със „*Слава..., И сега...*“.

По време на ексапостилария на *Велики понеделник* (неделя вечер) се изнася икона на Христовите страдания за всеобщо поклонение, както за свещенослужителите, църковнослужителите, така и за богомолния народ.⁴³

В точка четвърта на четвърта глава от дисертацията се представя *Велики четвъртък*, в който ден Господ Иисус Христос установява *Тайнството Евхаристия*. По думите на архим. Авксентий (Делипапазов) това е „празничният“ ден в *Страстната седмица*. Ден, изпълнен с много и различни последования, които са силно значими за православния християнин: *Тайнството Евхаристия, подготовката на запасни свети Дарове, тайнството Елеосвещение, чинът на умиване на нозете, чинът на измиване на светата трапеза, чинът на мироварене*. На *Велики четвъртък* се отслужват две утринни богослужебни последования. Първото е сутринта преди светата Василиева литургия, която е съединена с вечерня, а второто е вечерта, известно като „*Последование на светите и Спасителни страдания на Господа нашего Иисуса Христа – четене на 12-те Евангелия*“. Богослужебна особеност в това последование е изнасянето на Христовото разпятие след петото свето Евангелие. С него се извършва лития в целия храм. *Четенето на 12-те Евангелия* има и друга особеност, която засяга дванадесетото Евангелие. Тя оказва, че дяконът го чете от амвона, което е описано в ТипВ. Същото предписание присъства и в ТипК и ТипНео, но под черта.

⁴¹ Сrv. Типик. СИ, София, 1980..., с. 446; Сrv. Тодоров, М. Псалтикийна утрень, II издание. София, 1992, с. 46 – 49; Сrv. *Византийска православна Типика...*, с. 284.

⁴² Сrv. ВЮЛАКН, Г. ТУШКОН..., с. 371.

⁴³ Сrv. Типик. СИ, София, 1980, с. 445 – 446.

В точка пета на четвърта глава от дисертацията се проследява последованието за Велики петък.

Богослужението на *Разпети Петък* сутринта започва с т.н. „*Царски часове*“. Тези часове се различават от *обикновените (простите)* с това, че в своя състав съдържат паримия, апостол и свето Евангелие. Непосредствено след Царските часове за *Велики Петък* се започва с вечерня. По време на вечернята се изнася светата Плащаница, която се поставя на предварително поставена кувуклия в наоса на храма.

Съгласно Константинополската богослужебна традиция мястото на *Опело Христово* се измества след пеенето на канона, а според Йерусалимската - неговото място е в началото на утрения, след тропарите. Следователно Йерусалимският чин предписва след тропарите да се изпеят *непорочните*⁴⁴ със съответните *стихове* и *хвалебните песни (Опело Христово)*, евлогитариите, седалният на деня и пеенето на канона. Обратно на Йерусалимската, Константинополската практика предписва в началото след „*Господ Бог...*“ да се изпеят тропарите, седалният на деня, четене на 50-ти псалом и пеенето на канона „*Волноу морикоу...*“. След „*По-чтима от херувимите...*“ и 9-та песен се запяват статиите на *Опело Христово*. След изпяването на трите статии, се прави лития около храма, на която се казват три ектении – на южната страна (съкратена сугуба), на източната страна (заупокойна) и на северната страна (съкратена сугуба). След връщането в храма със светата Плащаница се обикаля трикратно около светата трапеза, след което Тя се полага върху нея.

Друга особеност на богослужението е и *паримията*, която трябва да се прочете преди апостолското и Евангелското четиво. Друга особеност, която е посочена в Триода е, че се пее *Алилуиа* и стиховете „*Да възкресне Бог...*“ на глас 5. Това са т. н. *алилуарии*, които предшестват четенето на Евангелското четиво. По време на тяхното пеене се кади, а не по време на апостола.

VI. Изводи

Светата Велика седмица е най-древният период в християнството, възникнал вследствие на Празника на Празниците – мироспасителното Възкресение Христово. Оттогава до ден днешен православните християни засвидетелстват истинността на вярата си като спазват светоотеческите наставления, които им препоръчват да бдят над

⁴⁴ Пеенето на непорочните съгласно предписанията в Тр днес не се изпълнява. В указанията на ТипБПЦ е посочено, че веднага след канона се пеят трите статии на *Опело Христово*.

себе си по време на този период от годината чрез пост, молитва и присъствие на богослужение. Именно богослуженията през този период са възникнали във връзка с последните събития, които съгласно Свещеното Писание разкриват последните дни от живота на Спасителя.

С началото на Страстната седмица се полага и началото на богослужебното последование, известно с името „*Последование на Жениха*“. Както се разбра до сега, в богослужебната традиция на БПЦ–БП изпълнението на това последование е свързано с изключителна подготовка на служещите. Предвид оскъдният брой свещенослужители и църковнослужители в БПЦ–БП, *последованието на Жениха* се отслужва основно в големите градски центрове, за да се възпее *Женихът – Христос Господ* и да ни се напомни, че никой не знае ни деня, ни часа за идващия *Месия* на *Второто Си страшно Пришествие*. Налага се хипотезата, че на основание на направения литургичен и богослужебен анализ върху устава на БПЦ–БП се подразбира, че въпреки богослужебната традиция, която сме наследили от Великата Христова Църква, с течение на годините и последващите издания от 1853 г. насам, Типикът започва да се съкращава и без това от съкратеното богослужение за енорийските нужди.

Както се вижда на места, в указанията на ТипВ се споменава и за изместване на някои последования, *за да може хората да не пренебрегнат църковното богослужение*, а спокойно да свършат домашните си потреби, както е казано: „*Божие то Богу, кесаревото кесарю!*“ (Мат. 22:21). Вследствие на това и постепенно с последващите указания на различните видове устави се забелязва, че още от времето на съставителите на Типика – Недьо Жеков и свещ. Иван Нейчев, започват да се долавят леки отклонения в тях спрямо Типика от йеромонах Неофит Рилски, който точно и прецизно превежда и съставя на разбираем славянски език второто издание на Типика от Константин протопсалт.

Като общо заключение може да се каже, че относно Великата седмица на Христовите страдания в съвременния ТипБПЦ не се откриват драстични отклонения в неговите указания, а по-скоро незначителни и недоуточнени. Като пример за това е погрешното тълкуване изнасянето на иконата на Христовите страдания в последващите три дни, а не само за *Велики понеделник*. Друг пример съгласно църковния обичай, е пеенето на *Опелото Христово*. Уставите предписват да се пее само от архиереите, но

според богослужебната ни практика цялата Църква пее⁴⁵ плачевните похвални песни към погребвания Христос.

Следователно не всяко нещо, което е наложено като практика е вредно за нея, но и не всяко наложено благочестие постига своята мяра на достойнство.

За развитието и отчайващата нужда от последващо издание на Типика е добре да се заеме специална богослужебна комисия, назначена от първовърховния църковен орган – Светия Синод на БПЦ–БП, която да разгледа, изчисти и допълни належащите нужди на богослужебния Устав за съвременното му догматично и църковно изпълнение от всички служещи в родната ни Църква. За да бъде увенчан подобен труд с успех е необходимо за благочинното достолепие на богослужението да се заложи в по-голям аспект на подготовката на клиросни певци. Именно те са основният и жизненоважен елемент в отслужването на богослужебните последования. За това и за последващите събития е наложително и необходимо възраждането на Вероучението в българското училище, което само по себе си да подканя бъдещото поколение към ревностна служба към Бога и Църквата Христова.

⁴⁵ Пее цялото църковно събрание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като заключение може да се каже, че родоначалие на църковнобогослужебния устав е даденият от Бога чрез ангел Господен на св. Пахомий Велики устав в пустинята, израстването и каноническото му установяване от св. Василий Велики в Кападокия и появата му в Светите Земи. Първият възприет Типик от църковните изследователи е т. н. Йерусалимски типик, чийто устав произлиза от лаврата на преп. Сава Освещени. Предназначен за монаси и използван от монаси, той преминава постепенно от манастирите в градските църкви чрез т. н. „градско монашество“. Именно там той достига своя апогей под названието „Типик на Великата Христова Църква“, който описва катедралния богослужебен живот на енорийското служение. Увенчан с разцвет през многовековната история на своето съществуване, той преминава и в БПЦ, като първи в съвременната ни история на славянски език го превежда йеромонах Неофит Рилски (1853 г.). Преминаващ през няколко редакции от именити родни дейци и богослови, той продължава да бъде всекидневна богослужебна книга на българския свещенослужител и църковнослужител.

Утренята, като богослужебно последование, има основополагащо място в богослужебния живот на Църквата. С оформянето си като самостоятелен чин нейните съставни части се развиват и обогатяват от св. Отци през вековете чрез тропари, кондаци, канони, стихирни и др. Именно съставът на утренята за енорийското катедрално богослужение представлява „сърцевината“ на агиографското възпяване и възхваляване на чествания празник или светец. Затова в изложените диаграми в дисертацията се цели да се представят в пълнота указанията на Типика за последованието на Всекидневната, Възкресната, Празничната и Възкресно-празничната утреня.

Всевъзможни са трудностите, които предписва Типикът за утренята в най-същественния период в годината за православния християнин – св. Четиридесетница. Тези „трудности“ идват най-вече с големите християнски празници, които могат да се случат да се празнуват през различен цикъл всяка година. Следователно пътеводителят на църковните певци е Типикът, който правилно успява да регулира и направлява достойното отслужване на утринното последование, за да се възпее чествания празник и поменувания/те светия/и. Виден пример е честването на празника Благовещение на Пресвета Богородица, който е неподвижен празник (25 март), но в зависимост датата от празника Пасха, Благовещение може да се чества в периода между петък на първата

седмица на Великия пост и четвъртък на шестата седмица на св. Четиридесетница, както предписва ТипБПЦ. При подобни случаи за този празник ТипБПЦ предписва 15 точки, които наставляват свещенослужителите и псалтите как да протекат богослужебните последования. Други примери, които могат да бъдат обект на неяснота, са богослужебните последования, които произлизат от Йерусалимската богослужебна практика, а именно бденията. С отпадането им от състава на Константинополската традиция последованията не се съединяват, а се разделят – сутрин и вечер. Пример за това са Великият покаен канон на св. Андрей архиепископ Критски – изложен в четвъртък сутрин на петата седмица на св. Четиридесетница, и канонът с акатист към св. Богородица за събота сутринта през същата седмица. И двете последования съгласно ТипК, ТипНео, ТипВ и ТипБПЦ се отслужват в сряда вечер и петък вечер, но съединени с Малко вечерие.

Като друга съществена подробност относно утрента е мястото на утринното св. Евангелие в делничния и неделния ден. Съгласно ТипК, ТипВ, ТипНео, ТипБПЦ то се чете след 8-ма песен (в неделен ден)⁴⁶ на канона, а съгласно ТипА след степенните антифони. Този богослужебен ред, възприет от БПЦ-БП, е вследствие на това да може патриархът да присъства по време на канона. От друга страна в Еладската Православна Църква съгласно ТипА мястото на утринното св. Евангелие в неделен ден е след прокимена, който предстои преди четене на Священото Писание. Т.е. според ТипА мястото на утринния евангелски чин, е както на всекидневна утрень, а съгласно ТипБПЦ е след степенните антифони, непосредствено след прокимена.

Богослужението през периода на св. Велика Четиридесетница е време, което изисква висока църковна и богослужебна подготовка на съвременния клиросен певец. Такава подготовка е необходима най-вече за църковните последования през св. Велика седмица. Страстната седмица, като самостоятелен и с най-древен период в историята на християнството, остава с непроменено богослужение от древността до наши дни.

Всяко едно от последованията през Страстната седмица напомнят за най-различни събития свързани със Спасителя – Господ Иисус Христос. Пример за това е и първото последование, което според ТипБПЦ се отслужва в неделя вечер, а именно Последование на Жениха. По структура и състав то е утринно богослужение, но се отслужва след залез слънце, т.е. вечер. От направения литургичен анализ и съгласно предписанията на уставите, това последование за съжаление се отслужва на много

⁴⁶ В делнични дни, св. Евангелие съгласно използваните тук устава е след степенните антифони.

малко места в диоцеза на БПЦ–БП. Причината за което е липсата на добре подготвени клиросни певци, които да могат да отпяват и възпяват трудната и богато украсена химнография с църковни мелодии.

Като общо заключение може да се каже, че Великата седмица на Христовите страдания съгласно ТипБПЦ не се забелязват драстични отклонения в неговите указания, а по-скоро, ако има такива, те са незначителни и недоуточнени. Като пример за това, е погрешното тълкуване изнасянето на иконата на Христовите страдания в последващите три дни, а не само за *Велики понеделник*. Друг пример, е литийната молитва „*Спаси Боже, Твоя народ...*“, която е съхранена в практиката на славяноезичните Църкви, но е отпаднала в последованието на утренята през Страстната седмица в гръкоезичните Църкви. Последващ пример, е мястото и пеенето на *Опело Христово* в утринното богослужение. Както се разбра, някои от уставите предписват да се пее само от архиереите, но съгласно богослужебната ни практика цялата Църква⁴⁷ пее похвални песни към погребвания Христос. Следователно не всяко нещо, което е наложено като практика е вредно за нея, но и не всяко наложено благочестие постига своята мяра на достойнство.

За развитието и нуждата от последващо издание на устава, е добре да се назначи специална богослужебна комисия от Светия Синод на БПЦ–БП, която да разгледа, изчисти и допълни належащите нужди на богослужебния устав, за съвременното му догматично и църковно изпълнение от всички служители в родната ни Църква. Също така, за да може това благочинно достолепие да се възроди, е необходим огромен брой кадрови таланти в редиците на БПЦ–БП.

На основание направеното изследване върху „Утренята през Четиридесетницата и Страстната седмица в литургичната практика на Българската православна църква. Развитие и утвърждаване на последованието според Типика“ си позволявам да открия следните хипотези, залегнали във всяка една от главите:

– славянският превод на Типика от йеромонах Неофит Рилски, е посветен за нуждите на българските епархии и чрез него се поставя и началото на съвременното развитие на Типика в БПЦ в съответните му последващи му издания (1890 г., 1909 г., 1959 г. и 1980 г.), които са съставяни, рецензирани и одобрени от синодалните комисии при Светия Синод на Българската Екзархия, по-късно Патриаршия;

⁴⁷ Пее цялото църковно събрание

– на базата на сравнителния анализ на ТипА, като на наследник на ТипК и ТипВ се установява разминаване на богослужебните практики в Църквите. Това се отнася до реда на делничното и възкресното богослужение, и мястото на делничното и възкресното утринно св. Евангелие;

– от направения литургичен и богослужебен анализ върху ТипБПЦ се подразбира, че въпреки наследията, което сме взели от Великата Христова Църква, с течение на годините и последващите издания от 1853 г. насам, Типикът започва да се съкращава и без това от съкратеното богослужение за енорийските нужди.

ПРИНОСИ

1. За първи път в българската литургична наука се прави сравнителен анализ на богослужебните текстове върху указанията на Църковно-богослужебните устави (ТипЙер, ТипК и ТипВ) с този на БПЦ-БП.
2. Сравнителен литургичен анализ на традиционните български издания на Типика (ТипНео, ТипЖек, ТипНей и ТипНик) със съвременната практика на БПЦ и последното му издание.
3. Изследване на цялостната тема на Утренята от нейната поява в богослужението на Църквата и формирането ѝ като самостоятелно богослужебно последование с паралели в българската литургична практика.
4. Изследване на указанията на Утренята в най-трудния и богат с химнографски особености период, свързан със св. Четиридесетница и Страстната седмица, според указанията на ТипБПЦ.
5. Обзорен анализ на неизследваните досега и непубликувани архиви на Светия Синод на БПЦ–БП по отношение на стабилизирането и утвърждаването на Типика в съвременната българска практика.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

- Тодев, Делян. Особенности на Страстната седмица според Типика на Православната Църква и мястото на Утренята в богослужебното последование и традицията на Българската православна църква (въз основа на древните свидетелства от историята на богослужението и съвременната практика). – В: Богословска мисъл, Списание 1/2019. София, 2019, с.123-146.
- Тодев, Делян. Евангелските четива в Утренята (От традицията до съвременната Българска литургична практика). – В: Научни трудове на Съюза на учените Пловдив. Пловдив, 2020, с. 235-241.
- Тодев, Делян. Произход и развитие на Типика във византийската и българската литургична практика (обща постановления). – В: Свидетелство, служение и богослужение на Църквата. София, 2021, с. 278-306.

ПУБЛИКАЦИИ ИЗВЪН ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Тодев, Делян. Богослужерна почит и прослава на новомъчениците в традицията на Българската православна църква. – В: Богословското творчество на професор Иван Панчовски и духовно-просветната традиция на Българската православна църква. София, 2018, с. 176-180.